

ГРАЂАНСКИ РАТ У ХРВАТСКОЈ (1991-1995)

ЗБОРНИК РАДОВА XIV

Реферати са Научног скупа
поводом 100-годишњице од оснивања Краљевине СХС
са посебним освртом на тему
СРПСКА КРАЈИНА У ЈУГОСЛАВИЈИ И ХРВАТСКОЈ
(10. јул 2018)

Приредио
Милојко Будимир

УДРУЖЕЊЕ СРБА ИЗ ХРВАТСКЕ
БЕОГРАД
2018.

САДРЖАЈ

РИЈЕЧ УРЕДНИШТВА IX

РАДОВИ СА НАУЧНОГ СКУПА

„100 ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА КРАЉЕВИНЕ СХС”

Српска Крајина у Југославији и Хрватској

Др Чедомир Штрбац

„МЛАДА БОСНА“ У СВОМ И НАШЕМ ВРЕМЕНУ

Против промовисања империјалног права поништавања

легитимитета идеје слободе 1

Милојко Будимир

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И СРБИ ИЗ КРАЈИНЕ И ХРВАТСКЕ 15

др Коста Новаковић

ДОЛАЗАК СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ДИЈЕЛОВЕ

ПОРАЖЕНЕ АУСТРОУГАРСКЕ МОНАРХИЈЕ (1918-1923)..... 28

др Биљана Стојић,

КОРДУН У ВЕЛИКОМ РАТУ 55

др Александар Лукић,

НАРОДНА ВИЈЕЋА НА КОРДУНУ 1918. ГОДИНЕ..... 65

др Софија Божић

СРБИ У ХРВАТскоЈ, СЛАВониЈИ И ДАЛМАЦИЈИ

ИЗМЕЂУДЕМОКРАТСКЕ/САМОСТАЛНЕ ДЕМОКРАТСКЕ

СТРАНКЕ И РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ (1918–1929)..... 71

Јован Каблар НАСТАНАК И РАСПАД ЈУГОСЛАВИЈЕ	90
др Милан Мицић ИЗ ЖИВОТА ПРВИХ КОЛОНИСТА У БАНАТУ	114
др Мирјана Касаповић ГЕНОЦИД У НДХ: Умањивање, банализирање и порицање злочина	126
Ђорђе Пражић ВЕЛЕБИТ - ХРВАТСКО УПОРИШТЕ А СРПСКО СТРАТИШТЕ.....	152
др Срђан Цветковић, „УДРИ БАНДУ“ – преваспитавање политичких кажњеника на Голом отоку и другим логорима“	181
Мирко Бјелановић ВОЈНОПОМОРСКА ОБЛАСТ (ВПО) – РАТНА МОРНАРИЦА (РМ) У ГРАЂАНСКОМ РАТУ У ХРВАТСКОЈ 1990-1991. (Организација снага и средстава и борбена дејства)	207
Арсен Милашиновић ОПЕРАЦИЈА ЈУЖНИ ПОТЕЗ	229
Академик Василије Ђ. Крестић ТРЕЋА ЈУГОСЛАВИЈА ИЛИ СРПСКА ДРЖАВА	252
др Љубодраг Димић КАКО СУ СИСТЕМАТСКИ УНИШТАВАНИ СРБИ У ХРВАТСКОЈ	255
Мср Срђан Граовац КАКО ЈЕ РАЗОРЕНА ЈУГОСЛАВИЈА У ПОСЛЕДЊИМ ДЕЦЕНИЈАМА XX ВЕКА	259

ПРИКАЗИ КЊИГА И ИЗЛОЖБИ

др Никола Жутић ЛИЧКО СРПСТВО И АУСТРИЈСКО ФРАНКОВАЧКО ХРВАТСТВО 1918. ГОДИНЕ.....	271
др Вељко Ђурић Мишина ДОКАЗИ О ТРАЈАЊУ	279
Весна Ивановић, Загреб ПРЕЛУДИЈ ЗА ЛИВАДУ ИЗ СНА	284
Проф. др Владимир Вукашиновић КАТАЛОГ РУКОПИСНИХ КЊИГА БИБЛИОТЕКЕ СЛАВОНСКЕ ЕПАРХИЈЕ	297
Слободан Јарчевић МУЧНИ ОДНОС ДРЖАВЕ ПРЕМА СРПСКИМ РАТНИЦИМА	305
Данко Перић ПРОМОЦИЈА ДВИЈЕ КЊИГЕ ДР ПЕТРА ОПАЧИЋА	311
др Дејан Јовић, Загреб НЕ МОЖЕ СЕ СЛОБОДНО ГОВОРТИ О 1991.	315
Анђелко Анушић ОЧИ КОЈЕ ГЛЕДАЈУ СА ОБА СВЕТА – приказ поеме „Очи“	321
Милојко Будимир ЧЕТИРИ ВИЈЕКА ПЕТ ЦРКАВА ДАЛМАТИНСКЕ ЕПАРХИЈЕ - ВРЛИКА, ДРНИШ, ПЛАВНО, СТРМИЦА И ЖЕГАР (1618-2018) ...	326

ИЗВЈЕШТАЈИ О РАДУ

Саво Штрбац

ИЗ ПРАКСЕ ИДЦ „Веритас“ БЕОГРАД 339

Милојко Будимир

АКТИВНОСТИ УДРУЖЕЊА СРБА ИЗ ХРВАТСКЕ

(август 2017 – август 2018) 351

IN MEMORIAM

БОРИСЛАВ МИКЕЛИЋ (1939 – 2018)..... 383

ЈОВАН РАДУЛОВИЋ (1991-2018) 387

НЕБОЈША ДЕВЕТАК (1955 – 2017)..... 390

др Биљана Стојић, научни сарадник
Историјски институт, Београд

КОРДУН У ВЕЛИКОМ РАТУ*

Апстракт: У раду смо дали преглед политичких и друштвених дешавања на Кордуну током Првог светског рата. Рад је написан на основу грађе Хрватског државног архива, *првенствено фонда* Српске православне цркве и релевантне литературе.

Убрзо пошто се раширила вест да су 28. јуна 1914. године у Сарајеву убијени аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд и његова супруга војвоткиња Софија Котек, Митрополија у Сремским Карловцима, под чијом се ингеренцијом налазио сав српски народ у Хабзбуршкој монархији, огласила се саопштењем у којем је осудила „тај гнусни чин“ и „зликвачку руку“ која је „начином грозним“ угасила њихове животе. Осим у јавност, саопштење је разаслато по свим црквеним општинама. Поред осуде, циљ саопштења је био да се изрази верност и оданост цару и Монархији.¹ Срби из Аустроугарске су двојако тумачили издато саопштење. За једне је то био паметан потез којим би се српски народ заштитио од прогона тако што би се оградио од чина појединца, док је за друге био знак сервилности цркве према аустроугарским властима, због које је и претходних деценија била критикована од стране слободоумнијег

¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), Srpska pravoslavna crkva (SPC) – Eparhija Gornjokarlovачка, f. 675, Registraturni sustav II (1871–1932) (RS–II), Eparhijska uprava u Plaškom (EU), kut. 454, бр. 233, *Свему пречасном и часном свештенству оба реда и свима црквеним општинама правосл. срп. епархије Горњокарловачке*, Сремски Карловци, 16/29. јун 1914.

грађанства. Саопштење Митрополије, као ни њена предусретљивост током ратних година нису заштитили Србе широм Монархије, који су се од првог тренутка нашли на удару власти и били прогањани и затварани од првог до последњег дана рата.

Већ после атентата у Сарајеву, а нарочито након аустроугарске објаве рата Србији 28. јула 1914. године, на простору банске Хрватске ступиле су на снагу ванредне безбедносне мере. Једна од кључних била је наредба о проглашењу преког суда за све случајеве побуне или разбојништва.² Под будно око цивилних и војних власти посебно су стављени православни поданици, те су безбедносне мере биле најригорозније у жупанијама где су Срби чинили већинско становништво. Одмах на почетку рата сва српска друштва и организације са српским предзнаком престали су са радом. Гашена су и поједина хрватска друштва за које су власти процениле да се у њих „увукла србофилска струја“.³ Срби који су се налазили на високим позицијама превентивно су уклоњени и на њихово место су доведени поданици лојални цару и династији Хабзбург. Један од првих смењених био је велики жупан Личко-крбавске жупаније Вукашин Миланковић, који је већ у првим данима рата пензионисан. Истовремено су власти строже мотриле на евентуалне покрете или протесте становништва. Безбедносне процене, попут оних да у Двору на Уни „међу житељима свесрпска идеја живи и има дубок коријен“, додатно су утицале на пооштравање мера, које су, неретко, могле бити окарактерисане као драконске.

„Србофилство“ као „штетна појава“ регистровано је и у Модрушко-ријечкој жупанији којој је припадао највећи део Кордуна. Наиме, након развојачења Војне крајине 1881. године котари Слуњ и Војнић су присаједињени Модрушко-ријечкој жупанији са седиштем у Огулину, док су котар Вргинност и слободни град Карловац придружени Загребачкој жупанији. Жупанијске власти Модрушко-ријечке жупаније су у извештајима истицале да је православно становништво отворено наклоњено Србији и самим тим је постојала бојазан од могућих немира и инцидената када војска напусти Жупанију и оде у рат. За разлику од хрватских поданика, који су се радо одазивали регрутовању, локални чиновници су регрутовање Срба описивали као „мрско незадовољство“. Њихове сумње у лојалност Срба биле су поткрепљене изолованим случајевима да су регрути „пијевали српске борбене песме и клицали српском краљу“.⁴ Такви и слични „испади“ су се, по правилу, завршавали на преком суду и у затвору. Такође, забележена је појава да је велики број Срба ратних обвезника прибегавао самоозлеђивању само да не би одлазио на фронт. Таквих случајева је највише забележено на Кордуну. У Котару Вргинност било је регистровано

² Željko Holjevac, „Lika i Senj 1914. između mira i rata“, *Senj*, 41/2014, 329–348.

³ Милан Мицић, *Незапамћена битка. Српски добровољци у Русији 1914–1918*, Ново Милошево 2016, 22.

⁴ Ž. Holjevac, „Lika i Senj 1914. između mira i rata“, 329–348.

више случајева бекства или покушаја бекства ради пријављивања у добровољце у српској војсци. Војних пребега је било и из правца Србије, али они су бежали од самог рата, а не од војне обавезе.⁵

У склопу појачаних безбедносних мера свака гласина која је била уперена против државног уређења брижљиво је проверавана. Вест из лета 1914. године да се на Кордуну организује тзв. покрет православних, који спрема заверу против државе, алармирала је чак и Загреб. Направљен је списак потенцијално сумњивих лица, а испитиване су и локалне присталице Франкове странке, који су били одани дуализму. Тек када су франковци потврдили да нема никаквог покрета или организовања међу православнима Модрушко-ријечке жупаније, власти су одустале од даљих испитивања и прогона.⁶ Ситуација није била ништа мирнија у Загребачкој жупанији. Власти Загребачке жупаније су током мобилизације и на почетку рата у Котару Вргинмост приметиле „поремећаје који хотимице настају“.⁷ Није јасно који су то „поремећаји“, али је крајем августа у Котар послат специјални владин повереник Жепић, који је Загребу доставио списак са именима сумњивих лица из Котара Вргинмост. Занимљиво је да се на листи сумњивих за Топуско нашла поштарка Меланија Вурдеља, као и њена ћерка Ружица, која се непосредно пред рат вратила из Београда. У Вргинмосту Жепић је као сумњивог означио, такође поштара Станка Воркапића.⁸

Страх од пораста русофилије међу православнима је била друга пре-окупација аустроугарских власти. Од те појаве се страховало како на фронту, тако и у позадини. Из тог разлога су власти у средине већински насељене српским становништвом упућивале „пучко-ушашку момчад“, односно додатне жандаре који су обезбеђивали јавни ред и мир.⁹ Такође, власти су

⁵ D. Baić, *Kotar Vrginmost u NO borbi 1941–1945*, 19. Пребеси из Србије се појављују у Хрватској и Јужној Угарској почетком Првог балканског рата (почео 8/17. октобра 1912). По доласку на територију Аустроугарске, сви пребеси су прво боравили у карантину, најчешће у Босанском Броду, затим су евидентирани и у станици полиције дали исказ о разлозима бекства. Највећи број њих је као разлог наводио избегавање војне обавезе. Аустроугарске власти су их темељно проверавале, а у случају да је закључено да нису претња за друштво, одређивано им је место где су живели и радили под полицијским надзором. Међутим, како је број пребега растао током Другог балканског рата, а нарочито почетком Светског рата, често се дешавало да су бегунци самоволно напуштали место пребивања, а да власти више нису могле да им уђу у траг (HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), f. 78, kut. 865, sv. 6–22, 837/1914, Zagreb, 30. сiječnja 1914; HDA, PRZV, f. 78, kut. 865, sv. 6–22, 1520/1914, 1877/1914, 1989/1914; HDA, PRZV, f. 78, kut. 851, sv. 6–14, br. 4.216/1913, Karlovci, 3. avgusta 1913; PRZV, f. 78, kut. 851, sv. 6–14, br. 4.228/1913, Vinkovci, 3. 8. 1913).

⁶ HDA, PRZV, f. 78, kut. 871, sv. 6–22, 4272/1914, Ogulin, 4. kolovoza 1914.

⁷ HDA, PRZV, f. 78, kut. 867, sv. 6–22, 4212/1914, Zagreb, 16. kolovoza 1914.

⁸ HDA, PRZV, f. 78, kut. 867, sv. 6–22, 4212/1914, Zagreb 25. i 28. kolovoz 1914.

⁹ HDA, PRZV, f. 78, kut. 867, sv. 6–22, 5219/1914.

врло ригорозно контролисале незаконит транзит, продају и куповину оружја. Провере и претреси су вршени у свакој жупанији посебно. За Модрушко-ријечку није нађено никакво ново наоружање, нарочито не неко инострано које су повратници са фронта могли донети са собом. Једино што је пронађено је „старо захрђало оружје, коме се провенијенција незна“.¹⁰

Било да су оптужени за србофилију, русофилију или неку другу „штетну појаву“, затвори су већ првих месеци рата били препуни угледних Срба, који су хапшени као политички сумњиви. Захваљујући чињеници да је на власти била Српско-хрватска коалиција¹¹ ти прогони нису били ни близу сурови какви су били они у Босни и Херцеговини.¹² Истовремено, то је значило да је вођа Српске самосталне странке и лидер Коалиције Светозар Прибићевић трпео највећи део вербалних напада. Нападан је кроз штампу, али и од стране франковаца у Сабору. Ти напади су били толико жустри да је Прибићевић престао да долази у Сабор. Убрзо је, заједно са браћом Валеријаном и Адамом,

¹⁰ HDA, PRZV, f. 78, kut. 867, sv. 6–22, 5219/1914.

¹¹ Српско-хрватска коалиција је створена на темељу Ријечке и Задарске резолуције (3. и 17. октобар 1905) у оквиру политике тзв. Новог курса. Главни циљ Новог курса било је стварање самосталне југословенске државе, до које се требало стићи постепеним продубљивањем кризе унутар Монархије. Основу политике чинила је сарадња Срба и Хрвата и њихово споразумно деловање са свим другим народима, угроженим од немачке политике *Drang nach Osten*, укључујући Мађаре и Италијане. Од српских странака у Коалицију су ушле: Српска народна самостална странка, Српска народна радикална странка (иступила 1907.) и Српска народна странка на Приморју, а од хрватских Хрватска странка права, Хрватска напредна странка, Хрватска самостална странка, Хрватска пучка народна странка и привремено Социјалдемократска странка. Новостворена коалиција се први пут представила јавности децембра 1905. Први избори на којима је Српско-хрватска коалиција иступила одржани су у мају 1906. До 1913. Коалиција је имала променљиву срећу на изборима, да би јој победа на изборима од 47 посланичких мадата, остварена у децембру 1913. донела споразум са мађарским министром-председником грофом Иштваном Тисом и долазак на власт за све време рата (В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, 20; Ј. Šidak, М. Gross, I. Karaman, D. Šerić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914*, 221, 289; В. Крестић, Р. Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, 331–333; Ђорђе Микић, „Хрватско-српска коалиција на власти у Хрватској 1913–1914“, *Зборник о Србима у Хрватској*, VI, ур. Василије Крестић, Београд 2007, 245–274).

¹² Срби у БиХ су у масама депортовани у логоре, национални прваци су узимани за таоце, а вршена је и насилна мобилизација у аустроугарску војску. Све репресивне мере спроводио је земаљски поглавар Стјепан Саркотић, који је 25. децембра 1914. године укинуо важећу црквену-школску аутономију, назвавши је „моћним оружјем великосрпства“. Врхунац прогона Срба био је Бањалучки велеиздајнички процес (3. новембар–22. април 1916) када је оптужено 156 лица, махом културних, политичких и јавних делатника (Боривоје Милошевић, „Прогон православног свештенства Босанске крајине у Првом свјетском рату“, *Српске студије*, 4/2013, 303–320).

ухапшен и интерниран у Будимпешту.¹³ Адам је убрзо мобилисан и послат на руски фронт,¹⁴ док је Светозар до пред крај рата остао у интернацији,¹⁵ да би се с пролећа 1918. године вратио у Загреб и укључио у рад Народног вијећа.

За разлику од браће Прибићевић, већина политички сумњивих Срба са простора Кордуна била је интернирана у Турањ, предграђе Карловца.¹⁶ Положај интернирања је зависио од породичног материјалног стања, јер су се „интернирци“ издржавали и прехрањивали о свом трошку. Политичка сумњивост је била најшире тумачена оптужба, па је, поред оних који су били политички активни, било људи који су осуђени на интернацију због непромишљене реченице. То је био случај са извесним Ђоком Радојевим, који је у јесен 1913. године свом комшији рекао: „Ако дође краљ Петар, што ће онда бити? Сви ћете бити Срби“. Ђоко је интерниран, али му је, због доброг владања и гаранције супруге, дозвољено да се у пролеће 1915. године врати кући.¹⁷

Поред политичара и јавних личности, српски свештеници су најчешће били на листама политички сумњивих лица. Тако је парох из Сјеничака Михајло Николиш на самом почетку рата затворен као политички сумњив.¹⁸ Епархија у Плашком и Митрополија у Сремским Карловцима су узалудно предузимале све мере да ослободе затворене свештенике. Иларион (Зеремски), викар и мандатар Горњокарловачке епархије почетком 1915. године жалио се властима да је та Епархија онемогућена у вршењу богослужења и других верских обреда. Епархија се и у мирнодопско време суочавала са мањком свештенства, док се у време рата ситуација драстично погоршала. Да не би немир обичног становништва прерастао у побуну, појединим паросима је дозвољено да се слободније крећу по својим парохијама. Већина свештеника са простора Кордуна била је интернирана у Манастир Гомирје и за њих су власти у априлу 1915. године прописале специјалну Редарствену одредбу. Према Редарственој одредби слобода кретања им је била ограничена на манастирски

¹³ М. Мицић, *Незапамћена битка*, 22.

¹⁴ У покушају да избегне војну службу, Адам је по други пут покушао самоубиство. Први пут је то покушао током Велеиздајничког процеса 1909. Није успео у науму, па је остатак рата провео симулирајући душевну болест (Софија Божић, „Адам Прибићевић (скица за психолошки профил личности)“, *Зборник о Србима у Хрватској*, V, ур. Василије Крестић, Београд 2004, 81–100).

¹⁵ Богдан Кризман износи податак да се Светозар пријавио у добровољце у аустроугарску војску. Међутим, осим њега, нико друго не говори о овој епизоди, нити за то има конкретног доказа (В. Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, 99–100).

¹⁶ Турањ је 1903. године припојен Карловцу. До тада је, заједно са Горњим Мекушјем, Каменским, Малом Шварчом, Мостањем, Раковицом, Удбињом и Застињем саставним делом Кордуна (М. Мркаљ, *Школство и просвјета на Кордуну*, 10).

¹⁷ HDA, PRZV, f. 78, kut. 868, sv. 6–22, br. 2.344/1915, Zagreb, 13. оžujka 1915.

¹⁸ HDA, PRZV, f. 78, kut. 867, sv. 6–22, 4173/1914.

конак и припадајуће земљиште. Тај простор могли су да напуштају само од 9 до 11 сати пре подне и од 4 до 8 сати поподне. Богослужења су забрањена, односно како је то Одредба прописала, „свако гласније бучење, викање или пјевање у и изван самостана забрањује се“. Сваки „усмени саобраћај“ био је најстроже забрањен, а писани само са најближом родбином и то под условом да је настањена на територији Монархије. Писма су морала бити писана на латиници.¹⁹ Свештеници су врло ригорозно надзирани, а сваки и најмањи прекршај дате слободе оштро је кажњаван. Парох Гедеон Вурдеља кажњен је са осам дана кућног затвора јер је прекршио строге одредбе по питању кореспонденције и цензуре.²⁰

На удару нису били само православни Срби, већ и њихово писмо – ћирилица. Земаљска влада је 3. октобра 1914. године укинула учење ћирилице у основним школама, а 5. новембра укинут је назив хрватски или српски језик и промењен у хрватски. Коначно, наредбом од 3. јануара 1915. године укинута је употреба ћирилице и у раду администрације.²¹ Упркос репресивним мерама, директно упереним против православних, становништво је било мирно. Лојалности становништва доприносио је став Карловачке митрополије, која је поштовала сваки проглас бана и власти у Будимпешти. Митрополија се, заједно са епархијама, одазвала позиву бана од 5. новембра 1914. године да се за породице погинулих војника, удовице и ратну сирочад сакупља помоћ. Помоћ се скупљала по котарима, за породице погинулих из тог котара. Црквена општина Топуско се међу првима одазвала и у децембру 1914. године доставила списак лица која су дала новчану донацију. Помоћ је прикупуљао парох Миле Поповић, који је био први на списку са приложених пет круна. На списку се налазило укупно 19 донатора, међу којима је било неколико учитеља, трговаца, гостионичара, апотекара итд. Укупно је сакупљено 40 круна.²²

Да је свака помоћ, па чак и ова симболична, била од преке потребе, сведочи несташица хране и инфлација цена. До инфлације је долазило чак и када је држава врло ригорозно контролисала цене производа. Прво се осетила несташица житарица. Како је рат избио у јулу, усред прикупљања летине, несташица жита се осетила већ на јесен. До лета 1915. године несташица кукуруза и осталих житарица била је алармантна. Како је несташица хране директно утицала на морал војника и ред у позадини, Аустроугарска је „прехрану пучанства“ ставила на прво место. Свака жупанија је била у обавези да, до пристизања кукуруза из увоза, да из сопствених средстава додоби

¹⁹ HDA, PRZV, f. 78, kut. 868, sv. 6–22, br. 4.612/1915, Ogulin, 18. svibnja 1915; PRZV, f. 78, kut. 869, sv. 6–22, br. 2732/1915, Ogulin, 27. ožujka 1915.

²⁰ HDA, PRZV, f. 78, kut. 869, sv. 6–22, br. 6406/1915, Ogulin, 2. srpnja 1915.

²¹ М. Мицић, *Незапамћена битка*, 23.

²² HDA, SPC – Епархија Гornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 458, бр. 207, Топуско, 7/20. децембар 1914.

друге врсте „житка“ јечам, раж или пшеницу. Народ је позиван на штедњу, саветовано је да се не продаје пасуљ, јер је он, заједно са кромпиром, „давао врло намјестив крух“.²³ Наредних година ситуација се само погоршавала. Попис житарица у Котару Вргинмост у мају 1917. године показао је да „вишка уопће нема па се по том нема што реквизирати“. У попис је ушло чак и жито страдало од „жижка и смрдљивог мартина“, зараза које су се у Котар Вргинмост прошириле из суседне Босне.²⁴ Тешке прилике су додатно погоршане великом епидемијом шпанске грознице, која је током 1918. године погодила већи део Европе. Епидемија је на Кордуну дневно односила десетине људских живота. О размерама епидемије у писму Конзисторији пише парох из Коларића Душан Малобабих, који је истакао да, због грознице, у парохијама Коларић и Доњи Будачки дневно има по пет-шест сахрана.²⁵

Инфлација је довела до појаве ратних профитера, како бисмо их назвали савременим речником. Један од најозбиљнијих случајева те врсте потресао је Слуњски котар 1915. године. Котарски службеник Драгутин Микић оптужен је да је проневерио државне паре намењене као помоћ породицама страдалих војника. Микић је био сумњив и 1914, али се почетком 1915. године недвосмислено доказало да је новац, који је Земаљска влада уплаћивала породицама погинулих војника, присвајао за себе. Утврдило се да је, у појединим случајевима, Микић исплаћивао породицама део новца, док је у случајевима када су рођаци и наследници погинулог живели у иностранству, присвајао читаве отпремнине, јер је том новцу теже било ући у траг. Процењено је да је Микић присвојио преко 12.000 форинти. Када се инспекција појавила у Слуњу 19. јануара 1915. године, Микић је са супругом побегао из града. Осумњичени је, током истраге, преминуо, а иза себе није оставио никакав иметак, па је Земаљска влада издвојила новац да покрије мањак у слуњској каси и оштећенима надокнади одузете отпремнине, као и да заташка скандал који је одјекнуо и ван граница Хрватске.²⁶

Овакви случајеви, тесно скопчани са несташицом жита и животних намирница, ескалирали су у финансијској кризи која је погодила Аустроугарску. Инфлација је 1916. године толико узела маха да су прекинуте све исплате из касе жупанија и Земаљске владе. Без помоћи од стране државе, православни

²³ HDA, Zagrebačka županija, f. 103, Spisi velikog župana, kut. 105/91, № 1904, Zagreb, 21. kolovoza 1915.

²⁴ HDA, Zagrebačka županija, f. 103, Spisi velikog župana, kut. 110/96, № 7758/1917, Topusko, 14. rujan 1917.

²⁵ HDA, SPC – Eparhija Gornjokarlovačka, f. 675, RS–II, EU, kut. 485, бр. 75, Коларић, 6/19. новембра 1918.

²⁶ HDA, PRZV, f. 78, kut. 816/1912–1915, sv. 1–6, br. 1005–1915, Zagreb, 1. veljače 1915; HDA, PRZV, f. 78, kut. 816–1912–1915, sv. 1–6, br. 473–1915, Zagreb, 1. lipnja 1915; HDA, PRZV, f. 78, kut. 816/1912–1915, sv. 1–6, br. 304–1915, Zagreb, 24. travnja 1915.

свештеници су се обраћали епархијским управама и Митрополији за помоћ. Врло често су се њихове молбе односиле, не само на куповину обредних предмета, већ и на личне ствари као што су ципеле. Средином 1917. године Митрополији и епархијама stigла је молба од стране Удружења свештеничких удовица и сирочади, које су примале пензије из државног пензијског фонда. Тражили су да им се, због „ванредне скупоће додели потпора“. Епархија горњокарловачка је, по препоруци Митрополије, ту молбу услишила. Одобрена је једнократна помоћ за сваку удовицу и сироче у висини од 120 круна за 1917. и 90 круна за 1918. годину.²⁷

У циљу проналажења недостајућих сировина, држава је чак прибегла реквизирању црквених звона, која су се, затим, претапала и користила за израду оружја. Наредба о томе је објављена 10. јануара 1916. године. Власти су затражиле од свих жупанијских области да напишу звона „која нису од пријеке нужде код обављања богослужја“, али да изоставе звона која су имала историјску вредност.²⁸ У групу звона за реквизицију улазила су и она из српских цркава на Кордуну. Свака црквена општина је била дужна да достави властима попис звона, годину изливања и оцену да ли имају историјску вредност или су неопходна у богослужењу. У Црквеној општини Доњи Будачки (Доњи Будачки, Павковић Село, Крњак, Будачка Ријека, Подгорје, Дуги Дол, Раствовац Будачки, Корански Бријег и Грабовац Крњачки) је било три звона на храмовима. За звоно из 1790. године стављена је примедба да је неопходно за богослужење, јер је парохија велика и раштркана, друго звоно је изливано 1781. године, али је било разбијено, док за треће звоно није било друге напомене, осим да је тежило 30 килограма.²⁹ Под заштиту је стављено најстарије, док су друга два понуђена за реквизицију. У Крњаку је, такође, било три звона, а на приложеном списку једно је заокружено „зеленом тинтом“, што је значило да је под заштитом, јер има историјски значај. По једно звоно је понуђено на реквизицију у Горњем

²⁷ HDA, SPC – Епархија Горњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 483, бр. 1651/509, Пречасној епархијској конзисторији горњокарловачкој у Плашком, Сремски Карловци, 5/18. јуна 1918.

²⁸ HDA, SPC – Епархија Горњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 465, br. 2765, Zagreb, 19. veljače 1916.

²⁹ HDA, SPC – Епархија Горњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 465, бр. /, Крњак, 17/30. јануар 1916.

Будачком, Скраду, Широкој Ријечи,³⁰ Дуњаку,³¹ Перјасици, Полоју, Војнићу, Коларићу, Утињи, Тушиловићу³² и Горњој Требињи.³³

Када је реч о Слуњском котару, од звона са православних храмова реквирирана су по два из црквених општина Тоболић³⁴ и Машвина,³⁵ по једно из Садиловаца,³⁶ Слушнице,³⁷ Бухаче, Вељуна, Цвијановић Брда, Радовице и из тек саграђене православне капелице у Слуњу.³⁸ Црквена општина Тржић

³⁰ Црква у Широкој Ријечи посевећна Ваведуњу Пресвете Богородице саграђена је 1770. Црква је запаљена заједно са 18 Срба 4. августа 1941. године (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 112).

³¹ Црква у Дуњаку посвећена Светом Пророку Илији саграђена је 1824. године у време када је Лукијан (Мушицки) био горњокарловачки епископ. Црква је уништена током Другог светског рата, а на њеном месту данас стоји крст (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 106).

³² Црква у Тушиловићу датира из 1765. и била је посвећена Светом Илији. Црква је заједно са 12 српских сељака запаљена 1942. године (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 78).

³³ HDA, SPC – Епархија Гомњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 465, br. /, Popis zvonova u području kotara Vojnić, Ogulin, 29. veljače 1916.

³⁴ Црква у Тоболићу посвећена је Вазнесењу Господњем. Подигнута је 1822, а срушена од стране усташа 1942. године. Остаци цркве и читаво село су, после Другог светског рата, уклоњени, зарад изградње војног полигона (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 20).

³⁵ Црква у Машвини подигнута је 1883. Била је посвећена Преображењу Господњем. У јулу 1942. је срушена, а њена обнова је започета 1987. године и никада није довршена. Парохији Машвина припадала су села Машвина, Фурјан, Стара Кршља, Раковица и Јамарје (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 29).

³⁶ Насеље Садиловац датира из XVIII века, а црква посвећена рођењу Пресвете Богородице саграђена је 1826. Спаљена је 31. јула 1942, заједно са 463 православних становника Садиловаца и околних места. Њена обнова је започета 1989. године, али због избијања новог рата никада није довршена. Данас у Садилловцу нема ниједног становника. Црквена општина обухвата села Дрежник, Смољанац, Грабовац, Липовачу, Садиловац, Ириновац, Ваганац и Корану (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 30).

³⁷ Православни храм у Слушници, посвећен Успењу Пресвете Богородице, датира из 1749. Црква је срушена током Другог светског рата и до данас није обновљена. Парохија Слушница обухвата села Ћуић Брдо, Лађевац, Слушница, Брезовац и Мудрић Село, које је 1965. исељено због изградње војног полигона у Слуњу. Насеље Брезовац је готово у потпуности уништено 1942. Тада је и порушена православна Црква Свете Петке, подигнута 1821. године (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 26)..

³⁸ HDA, SPC – Епархија Гомњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 465, br. 1417–1916, Popis zvonova nalazećih se na ovopodručnim crkvama i kapelicama, Slunj, 29. siečnja 1916.

је тражила да се сачувају оба звона која су 1882. у Вршцу изливена за цркву изграђену 1741. године и посвећену Светим апостолима Петру и Павлу. Како је истакнуто у молби, реч је о уметнички израђеним звонима, које је излила фирма Браћа пл. Бота, која су међусобно усклађена и направљена да производе „најфинију гласбу“. Тржићка парохија је предлагала да се за реквизицију узме звоно из Примишља, а да се једно звоно из Тржића пребаци у примишљанску цркву. На тај начин ће се сачувати звона тржићке цркве, држава ће добити звоно за реквизицију, а парохије Тржић и Примишље неће остати без свих звона.³⁹ Реквирирање црквених звона је засигурно спроведено и у Котару Вргинмост, али ми не располажемо подацима о црквама које су се морале одрећи својих звона.

Сумарни приказ рата на Кордуну који смо приказали илустративно нам сведочи о сложености и суровости рата у мултиетничким државама каква је била аустроугарска. Рат је оставио тешке последице на свакодневни живот и опстанак Срба на Кордуну и у Хрватској, али је био увод у стварање нове државе која ће у својим границама објединити све Јужне Словене. Слика рата коју смо изнели није обухватала ратовање Кордунаша у аустроугарској војсци или као добровољаца у српској војсци на Солунском фронту, што су већ довољно познати и описани аспекти рата.

* Рад је настао као део истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике *Србије Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (ев. Бр. 177031).

Biljana Stojić
Kordun in the Great War
Summary

All data presented in this paper relying on the documents archived in State archive of Croatia in Zagreb. An especially valuable fund was that of Serbian Orthodox Church. Depend on these documents we give an overview of the Great War in Kordun. Mostly, our focus was on the daily life, the political and social situation among the Serbian population inhabited in Kordun. We pointed some of the war's episodes such as treatment of the civil and military authorities towards Serbs, a measure in order to diminish every attempt of undermining state authority the authorities were very rigidly suppressed national identity of Serbs in war years. Special attention was dedicated to the position of Serbian priests and other church representatives in wartime.

³⁹ HDA, SPC – Епархија Горњокарловачка, f. 675, RS–II, EU, kut. 468, бр. /, Попис звона на православној српској цркви св. апостола Петра и Павла у Тржићу. Црква у Тржићу порушена је 1942. године и о њеном постојању сведоче само рушевине (F. Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Korduna s pregledom povijesti Korduna od prapovijesti do 1881. godine*, 35).